

koisesti "vanhurskas" (1. Clem. 9:3; 10:6 "lukea vanhurskaudeksi"). Outoja hybridejä ovat "julistaa oikeamieliseksi oikeamielinen" (1. Clem. 16:12), "todeta oikeamieliseksi" (1. Clem. 18:4) ja "lukea oikeamieliseksi" (Diogn. 9:4). *Dikaiosynē* on kääntäjien mielestä "oikeamielinen elämä" (Pol. Fil. 3:1). *Makarios* on vaihdellen "siunattu" (1. Clem. 35:1), "autuas" (1. Clem. 43:1; 47:1), "onnellinen" (2. Clem. 19:3) tai "pyhä" (Pol. Mart. 22:3).

Eksegeettisessä ja lingvistiksessä osaamisessa on parannettavaa. Kaikki kääntäjät eivät tunne kirjeaoristia, jota latinassa vastaa perfekt. Niinpä *haec vobis scripsi* (Pol. Fil. 14:1) tarkoittaa "kirjoitan teille nämä asiat" (Holmes) – tai vielä tyylikkäämmin modernin epistolografian isän Heikki Koskenniemen mukaan "tämän kirjeeni lähetän teille". Suomentuksen "Kirjoitin teille tämän" on yksiselitteisesti väärin. Oikein on sen sijaan käännetty *egrapsa* "kirjoitan" (Ign. Rom. 10:3).

Jeesuksen ristinkuolemaa kuvattaessa aoristi *epathen* käännetään johdonmukaisesti "kärsi" (Barn. 7:2) tai "kärsimys" (Ign. Smyr. 2:1), vaikka sana tarkoittaa asiayhteydessään "kärsi loppuun saakka" eli "kuoli" (näin 1. Piet. 3:18; vertaa myös Nikean uskontunnustus ja Ap. t. 1:3).

Käännös "osa taivaasta sulaa" (2. Clem. 16:3) ei tunnista maskuliinimuotoa *tines* eikä rinnakkaiskohtaa 2. Piet. 3:10–12. Ilmaisua *hypotassomenoi* (1. Clem. 1:3) suomentetaan "totellen" vastoin modernia pareneettista tutkimusta.

Etymologia jyrää paikoin semantiikan. Sana *parrhēsia* käännetään etymologisesti "puhua avoimesti" (1. Clem. 15:7). Tämä alkujaan poliittinen termi tarkoittaa rohkeutta. Vastaavasti 2. Clem. 7:6 käännetään "heistä tulee

nähtävyys", kun pitäisi sanoa "he häpäisevät itsensä". Suomessa ei ole samaa sanontaa kuin kreikassa ja englannissa. Onko Kristus Jumalan "järki" (*logos*, Ign. Magn. 8:2)?

Ilmaisu *kata allon bion* (Ign. Ef. 9:2) on käännetty Lightfootin hastusta tempaiseman konjektuurin mukaan "maallisen elämänne ajan", vaikka ilmaisu viittaa vastaanottajien "toiseen" elämään kristittyinä. Raamatunkäännösperinteen mukaista sievistelyä on puhua "ympäri-ileikkaamattomista" (Ign. Filad. 6; Barn. 9:5), sillä *akrobystia* merkitsee esinahkaa.

Papias-fragmenttien kiintoisin jae (Pap. 3:15, suomennoksessa 1:15) on käännetty sen kirjallista kontekstia ymmärtämättä. Markuksesta ei esimerkiksi suinkaan tullut Pietarin tulkkaa vaan pikemmin kirjallinen avustaja.

Paikoin käännökset ovat teologisesti kallellaan. Esimerkiksi *baptisate* suomentuu "kastakaa upottamalla" (Did. 7:1), koska alaviitteen mukaan "kristityt käyttivät upotuskastetta". Mihin tämä tieto perustuu? Ignatios kehottaa nyt etymologistisesti kuulijoita koontumaan "kiittääkseen", vaikka *eis eukharistian* viittaa todennäköisesti ehtoollisen viettoon (Ign. Ef. 13:1).

Kirja on hyvin oikoluettu takakantta lukuun ottamatta. Joskus kuitenkin jaenumero puuttuu (1. Clem. 23:4). Sana "faarao" kirjoitetaan vanhakantaisesti, mutta muoto "efesoslaiset" sopii nykykieleen hyvin.

Vaikka suomennoksen taso vaihtelee, lopputulos on miellyttävä ja helposti lähestyttävä. Se kutsuu jokaista teologia tutustumaan Apostolisten isien kokoelmaan, eräänlaiseen Uuden testamentin toiseen tuotantokauteen. Tämä

teos sopii jokaisen teologin (työpöydälle ja muidenkin varhaisesta kristillisyydestä kiinnostuneiden hyllyyn).

Lauri Thurén
Eksegeetiikan professori
Itä-Suomen yliopisto

NIKO HUTTUNEN & ULLA TERVAHAUTA (TOIM.)

Johdatus Apostolisten isien kirjoituksiin. SESJ 121, STKSJ 295. Helsinki: Suomen Eksegeettinen Seura ja Suomalainen Teologinen Kirjallisuusseura 2021. 331 s.

Apostolisten isien uuden suomennoksen vanavedessä syntynyt teos on ensimmäinen seikkaperäinen suomenkielinen johdatus tähän tekstikokoelmaan. Apostolisten isien kokoelmaan kuuluvat tekstit ovat pääosin toiselta vuosisadalta, mutta itse kokoelma on myöhempiä perua. Varhaisin tämänkaltainen kokoelma on 1000-luvun alusta, mutta "apostolisia isiä" alettiin käyttää kokoelman nimenä vasta 1600-luvun lopussa. Kokoelman sisältö on elänyt tämän jälkeenkin; nykyinen kokoonpano on peräisin 1900-luvun alussa julkaistusta tekstieditiosta. Tekstit ovat tärkeitä lähteitä varhaisen kristinuskon kehityksestä. Keskeisiä teemoja kokoelman eri teksteissä ovat muun muassa seurakuntien johtajuuteen ja muuhun toimintaan liittyvät kysymykset, kristittyjen suhde juutalaisuuteen sekä kristittyjen vainot.

Johdantoteoksen ensimmäises-

sä osassa Matti Myllykoski esittelee yksityiskohtaisesti kokoelman syntymävaiheet ja editiot. Termejä "apostoliset isät" ja "apostoliset miehet" käytettiin jo varhaisen kirkon aikana, mutta tekstikokoelman nimenä "apostolisia isiä" alettiin käyttää vasta vuonna 1672 julkaistussa editiossa. Kokoelman pysyviä osia ovat tästä lähin olleet Barnabaan kirje, kaksi Clemens Roomalaisen nimissä kulkenutta tekstiä, Hermaan Paimen, Ignatios Antiokialaisen kirjeet ja marttyyrio sekä Polykarpoksen kirje ja marttyyrio. Ensimmäisessä editiossa olivat mukana myös Clemens Roomalaisen nimissä kirjoitetut pseudoclemensiläiset tekstit, jotka jätettiin sittemmin pois. Kokoelmaan lisättiin myöhemmissä editioissa uusia tekstejä: Kirje Diognetoselle, Didakhe ja säilyneitä katkelmia Quadratuselta ja Papiaalta.

Kirjan toisessa osassa "apostolisten isien" tekstit esitellään yksitellen ja viimeaikaiseen tutkimukseen perustuen. Ensimmäisen Clemensin kirjeen osalta (Siiri Toiviainen Rø) keskustelua on käyty varsinkin kirjoittajasta. Perinteinen oletus, että hän olisi Rooman piispa Clemens, on heikolla pohjalla. Arviot kirjoittajan oppineisuudesta menevät tutkimuksessa pahasti ristiin, mutta hän näyttää tunteneen antiikin kirjallisia konventioita. Huomionarvoista on, että ottaessaan kantaa Korintin seurakunnan ristiriitoihin kirjoittaja pyrkii pikemminkin suostuttelemaan kuin pakottamaan tekstin vastaanottajia yksimielisyyteen. Toisen Clemensin kirjeen (Katja Kujanpää) tutkimuksen keskeisiä ongelmia ovat muun muassa tekstin kirjallisuuslaji (onko kyseessä saarna pikemminkin kuin "kirje?") ja vastustajat, joihin kirjoittaja viittaa. Teksti ei itse asiassa ole erityisen poleeminen, eikä siinä välttämättä

hyökätä "gnostilaisina" pidettyjä ajatuksia vastaan, kuten aiemmin on oletettu.

Ignatioksen kirjeiden (Niko Hutunen) tutkimuksen lähtökohdaksi on vakiintunut niin sanottu lyhyt resensio, johon kuuluu seitsemän kirjettä. Niidenkin aitoutta on yritetty kyseenalaistaa, mutta toistaiseksi tällaiset yritykset eivät ole saaneet suurta kannatusta. Ignatioksen kirjeiden teologisia korostuksia kuvataan johdantoartikkelissa melko niukasti. Kuvaa täydentävät Serafim Seppälän kuvaus Ignatioksesta ja Polykarpoksesta ortodoksisessa traditiossa (261–84) ja Kari Kuulan laaja artikkeli Ignatioksen kristologiasta (285–312). Polykarpoksen kirjeestä filippiiläisille (Nina Nikki) ei hahmotu erityistä omaa teemaa; se toimii lähinnä saatekirjeenä Ignatioksen kirjeiden kokoelmaan, jonka kirjoittaja kertoo lähettävänsä kirjeensä mukana. Polykarpoksen marttyyrikuoleman (Susanna Asikainen) ajoituksesta on kiistelty viime vuosina. Perinteinen oletus, että teksti kirjoitettiin pian Polykarpoksen kuoleman jälkeen toisen vuosisadan puolivälissä, näyttää pitäneen pintansa. Myöhäisempi ajoitus 200-luvun alkuun ei ole saanut merkittävää kannatusta.

Didakhe eli Kahdentoista apostolin opetus (Anne-Marit Enroth-Voitila) on varhainen kirkkojärjestys, jossa annetaan ohjeita kristillisten toimitusten suorittamiseen ja muihin käytännön teemoihin. Huomiota herättävää on, ettei tekstissä viitata – edes ehtoollisen viettoa käsittelevien ohjeiden yhteydessä – Jeesuksen kuolemaan ja ylösnousemukseen. Tekstin yhteyksistä Uuden testamentin evankeliumeihin on kiistelty pitkään. Todenäköistä on, että kirjoittaja tunsikin ainakin Matteuksen evankeliumin ja lainasi sitä muistinvaraisesti.

Barnabaan kirjeessä (Nina Nikki) pyritään selkeään irtiottoon juutalaisuudesta. Heprealaisen raamatun tekstejä ei hylätä, mutta Mooseksen lait tulkitaan pelkätään allegorisesti ja juutalaisista piirretään hyvin negatiivinen kuva.

Hermaan Paimen (Raimo Hakola) oli varhaisen kirkon aikana arvostettu mutta myös kiistelty teksti. Sen lisäksi, että teksti kuului yhteen varhaiseen Uuden testamentin käsikirjoitukseen, siitä on poikkeuksellisen paljon papyruslöytöjä – vain Matteuksen ja Johanneksen evankeliumeista niitä on enemmän. Irenaeus viittasi siihen "kirjoituksena", Tertullianus taas hyökkäsi sitä vastaan (173–4). Keskeinen teema tekstissä on katumuksen mahdollisuus. Kirjoittaja korostaa sekä ehdottomuutta (kasteen jälkeisiä syntejä ei saa anteeksi) että anteeksiantamusta (Jumala voi aina antaa anteeksi). Hermaan Paimenen kuvauksessa hyvistä ja pahoista enkeleistä on yllättävän paljon samanlaisia piirteitä kuin Qumranin teksteissä esiintyvissä näkemyksissä.

Kirje Diognetoselle (Joonas Salminen) on herättänyt paljon keskustelua kirjoittajasta: oliko hän kenties joku tunnettu varhaiskristillinen kirjoittaja (Justinos, Hippolytos, Polykarpos, Clemens Aleksandrialainen)? Quadratus-takin on ehdotettu, mutta hänet tunnetaan liian huonosti, sillä hänen apologettisesta teoksestaan on säilynyt vain lyhyt katkelma Eusebioksen *Kirkkohistoriassa*. Kirjeessä Diognetoselle kristityt esitetään "tavallisina" ihmisinä, jotka – toisin kuin juutalaiset – eivät eristäydy muusta yhteiskunnasta. Vaikka kirjeessä kuvataan kristinuskua ja kristittyjä ulkopuolisille, on hyvin mahdollista, että teksti on todellisuudessa kirjoitettu kris-

tityille kuvauksena ihanteellisesta kristillisestä elämäntavasta.

Kirjan kolmannessa osassa on artikkeleita apostolisiinisiin liittyvistä aihepiireistä. Osa keskittyy yhteen tai pariin tekstiin, osassa taas on laajempia läpileikkauksia. Apostolisten isien suhdetta juutalaisuuteen käsittelee Raimo Hakola (237–60). Hänen mukaansa kokoelman tekstit syntyivät tilanteessa, jossa kristinuskon ja juutalaisuuden rajat eivät olleet selkeitä varsinkaan käytännön tasolla, eletyn uskonnollisuuden näkökulmasta. Kristityt saattoivat osallistua myös juutalaisen synagogan toimintaan, mistä nousi rajanvedon tarve. Apostolisten isien teksteissä luodaan rinnakkainen todellisuus juutalaisuudelle: sapatintilalle viikottaiseksi juhlapäiväksi nostetaan ”Herran päivä” eli sunnuntai ja juutalaisten paastopäivät (maanantai ja torstai) korvataan omilla (keskiviikko ja perjantai, Did.). Muutos tapahtui kuitenkin hitaasti; vielä pari vuosisataa myöhemmin Johannes Krysostomos satti synagogissa vierailuvia kristittyjä saarnoissaan. Kirjan päätösluvussa Asikainen pohtii Ignatiuksen kirjeiden ja Polykarpoksen marttyyrikuoleman kuvauksia marttyyriudesta (313–30). Kertomuksessa Polykarpoksen kuolemasta näkyvät sekä juutalaisista marttyyrikertomuksista että kreikkalaisesta filosofiasta saadut vaikutteet. Gender-näkökulma nousee vahvasti ja aiheellisesti esiin: Polykarpoksen pelottomuus ja järkähtämättömyys kuoleman edessä heijastavat antiikin ihanteita tosimehuudesta.

Kirja on monin tavoin ansiokas johdatus apostolisiinisiin. Tekstien tulkintaan liittyviä kysymyksiä pohditaan selkeästi, monipuolisesti ja uusimpaan tutkimukseen perustuen. Temaattiset artikkelit ovat

keskeisiä kokoelman tekstien ymmärtämisen kannalta. Tarkempaa huomiota johdannossa olisi mielestäni voinut kiinnittää kahteen aihepiiriin: 1) Kokoelman rajat ovat huokoisia. Varsinkaan raja Uuden testamentin teksteihin ei ole selkeä. Kirjassa olisi voinut pohtia tarkemmin, mitä seuraa siitä, että osa kokoelman teksteistä esiintyy varhaisissa koko Uuden testamentin sisältävissä käsikirjoituksissa (Alexandrinus: 1–2 Clem.; Sinaiticus: Barn., Herm.). Tarkoittaako tämä, että näissä käsikirjoituksissa oli mukana Uuden testamentin ”ulkopuolisia” tekstejä (esim. s. 170)? Vai sitä, että osa teksteistä, joita me kutsumme ”apostolisiksi isiksi”, kuului joidenkin varhaisten kristittyjen Raamattuun – eli heidän Raamattunsa oli erilainen kuin meidän Raamattumme? 2) Katsaus siihen, mitä apostoliset isät kertovat kirkollisten tehtävien kehityksestä, olisi voinut olla hyödyllinen kirjan lukijoille. Seurakuntien johtajat (piispat, diakonit, presbyteerit) ovat keskeisessä asemassa useissa kokoelman teksteissä. Heitä kannustetaan oikeanlaiseen johtajuuteen ja muita seurakuntalaisia kuuliaisuuteen johtajiaan kohtaan. Voisiko tästä tehdä päätelmiä myös siitä, keille ja kenen tarpeita silmällä pitäen apostolisten isien tekstit aikanaan syntyivät ja säilyivät?

Ismo Dunderberg
Uuden testamentin
eksegetiikan professori
Helsingin yliopisto

PHILIP GOFF, ARTHUR E. FARNSELY II & PETER J. THUESEN (EDS.)
The Bible in American Life. New York: Oxford University Press 2017.
429 s.

Kolmen Indianassa, raamattuvyöhykkeellä toimivan professorin toimittama artikkelikokoelma *The Bible in American Life* pureutuu monipuolisesti Raamatun vaikutukseen amerikkalaisessa kulttuurissa, politiikassa ja yhteiskunnassa. Teos koostuu peräti 28 artikkelista, joiden aikajänne ulottuu pyhiinvaeltajaisista e-kirjaan. Varsinaisia artikkeleita edeltävässä katsauksessa toimittajat tekevät selkoa Raamatun lukemisesta nykyhetken Yhdysvalloissa. Sitä täydentää Corwin E. Schmidtin artikkeli, jossa tämä analysoi Raamatun käyttöä amerikkalaisten arjessa toisesta maailmansodasta lähtien.

Odotusten mukaisesti Raamatun lukeminen on Yhdysvalloissa aktiivisinta etelässä ja yli 75-vuotiaiden keskuudessa. Sen sijaan merkille pantavaa on, että nuorista aikuisista lähes puolet ilmoittaa lukevansa Raamattua ja että ero vanhimman ja nuorimman kohortin välillä on vain 12 %. Päivittäin Raamattua ilmoitti lukevansa lähes joka viides, viikoittain yli puolet. Maantieteellinen ero itä- ja etelän välillä on merkittävä. Paul Harvey arvioi artikkelissaan Raamatun vaikutusta etelän kulttuuriin ja populaarimusiikkiin. Kokonaisen artikkelin keskittymisen juuri tähän aiheeseen on hyvin perusteltua.

Amerikkalaisessa sekularisatutkimuksessa itä- ja länsirannikko on usein maallistumisessa rinnastettu. Lännessä kuitenkin lähes puolet pitää itseään raama-